

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת נצבים, תשס"ח
מספר 775

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

במה תוקעים ובמה אין תוקעים?

המצווה היחידה מדאורייתא שקשורה לימים הנוראים של ראש השנה היא לשמוע את תקיעת השופר.¹ על כן חשוב להבהיר את ההלכות הנוגעות למצווה זו, וכאן אתמקד בבעלי החיים שמהם אפשר לייצר שופר. התשובה לשאלה זו אינה נמצאת בתורה שבכתב, ומפתיע עוד שהמילה 'שופר' אינה נזכרת בתורה שבכתב בהקשר לראש השנה. המשנה משלימה את החסר אבל עם הוראות שנראות סותרות זו את זו:

- "כל השופרות כשרין חוץ משל פרה" (ר"ה ג, ב)
 - "שופר של ראש השנה של יעל, פשוט ופיו מצופה זהב" (ר"ה ג, ג)
 - "רבי יהודה אומר בראש השנה תוקעים בשל זכרים (איל) וביובלות בשל יעלים" (ר"ה ג, ה)

הגמרא מנתחת ומסבירה את האמירות הללו ומביאה עוד מאמר בעניין זה (ראש השנה טז ע"א):
 אמר רבי אבהו למה תוקעין בשופר של איל? אמר הקב"ה תיקעו לפני בשופר של איל כדי שאזכור לכם עקדת יצחק בן אברהם ומעלה אני עליכם כאילו עקדתם עצמכם לפני.

שני כיוונים של פסקי הלכה נובעים מהמקורות האלו. השולחן ערוך ועמיתיו ראו במשניות סיפור אחד שכולל שופרות שהם לכתחילה ושופרות שהם בדיעבד ופסק (או"ח תקפ"ו, א):
 שופר של ראש השנה מצוותו בשל איל, וכפוף. ובדיעבד כל השופרות כשרים, בין פשוטים בין כפופים. ומצווה בכפופים יותר מבפשוטים ושל פרה פסול בכל גונא.

אבל הרמב"ם וממשיכיו ראו מחלוקת בין המשניות. לפיכך פסק הרמב"ם (הלכות שופר א, א):
 מצוות עשה של תורה לשמוע תרועת השופר בראש השנה... ושופר שתוקעין בו... הוא קרן הכבשים הכפוף. וכל השופרות פסולין חוץ מקרן הכבש.

אכן לפי הרמב"ם כל שופר שאינו קרן איל פסול אפילו בדיעבד. ולפי השולחן ערוך, שופר של איל מועדף. למעשה, רוב הקהילות בעולם השתמשו בקרן של איל, ברם פעמים שבמתכוון וגם בטעות נהגו בדרך אחרת. כאן אבקש להציג שלוש דוגמאות.

הרב הרברט דוברינצקי² כותב שהייתה מסורת אצל יהודי ספרד ופורטוגל להשתמש בקרן של אנטילופה בשביל השופר. לדבריו, שופר זה ארוך יותר וישר, ללא הפיתולים שיש בשופרות אחרים. רב נתן קרדוזו³ מדווח שהקהילה הספרדית-פורטוגלית שבאמסטרדם משתמשת בשופר של אנטילופה. אבל הרב אברהם לוי,⁴ רבה של הקהילה הספרדית-פורטוגלית שבלונדון, מדווח שהם משתמשים בשופר "רגיל".

אף שלא ניתן הסבר לשימוש האפשרי בשופר שאין מקורו באיל, נראה ששימוש זה היה מכוון. סיפור מרתק מגרמניה מן המאה ה-15 מתאר את השימוש בשופר מקרן יז במשך זמן רב עד אשר התגלה הדבר ותוקן על ידי רב פיקח וערני. וכך מתאר רב זה את האירועים:

¹ הרמב"ם כותב שהמצווה היא לשמוע את השופר כפי שמצוין בברכה (הלכות שופר סוכה ולולב א, א, ג, י. וראו אגרות ותשובות תשי"ח, קמ"ב במהדורה של יהושע בלאו ו-נ"א בפאר הדור של דוד יוסף. וראו הארות המקיפות שלו). על זה ציין הרב קאפח (הערה 5) שעל מצוות שופר ביום כיפור של יובל כתב הרמב"ם (שמיטה ויובל י, י) שהמצווה היא לתקוע בשופר. מכאן, אם תקע אדם בשופר ואוזניו אטומות, לא היה יוצא ידי חובתו בראש השנה, אך היה יוצא ידי חובתו ביום כיפור של יובל. בספרות יש דיון מעמיק בשאלה אם המצווה בראש השנה היא לתקוע בשופר או לשמוע אותו, ויש לכך השלכות על נוסח הברכה. ראו לדוגמה רא"ש, ר"ה, פרק ד, סוף סימן י; שם משמואל, ר"ה, תרע"א, יום ראשון; אוצר הגאונים, כרך ה (לוי, תרצ"ג), ר"ה, תשובות קא-קד, קיא; סידור רב עמרם גאון (עמ' קלט, מהדורת גולדשמידט, 2004); שאגת אריה ו (עמ' מח-מט במהדורת תשנ"ז); ברוך-צבי גרונר, ברכות שנשחקו, ירושלים 2003, עמ' 99-108.

² Rabbi Herbert Dobrinsky, *A Treasury of Sephardic Laws and Customs*, Ktav, 1986, p. 331.

³ בדואר אלקטרוני שנשלח אליי ב-1 במרס 2002.

⁴ שיחה אישית ב-30 במרס 2000.

והנה אותה מצוה כמעט ח"ו נתבטלה בכל מדינות אשכנז כי זה ארבעים שנה אשר ראיתי הגוי אומן דר בארפורט ועתה עד היום קם בנו תחתיו פה עמנו דר בארפורט והמה תיקנו שופרות לרוב כל הארץ באו הנה לקנות עד אשר נתפשטו אותן שופרות בארץ אשכנז והנה הוא הג"ר זמלין הכהן טארפורט למד תיקון השופרות ומתוך כך באו על הסוד אשר כל השופרות שנעשו פה היו של תישים ולא של אלים וקרנות האלים הנותנים להאומנים גוים הנ"ל היו ממירין טוב ברע ולקחו תחתיהם קרני תישים... כל זה הודה האומן גוי בן אומן הראשון... ובשומעי זאת חרדתי חרדה גדולה... והחזקתי יד הכהן הנ"ל והוא... תיקן שופר של אייל לעיני על כן שמחתי שמחה גדולה.

הרב ממשך להסביר שבמשך כמה שנים הכינו שופרות של איילים בשביל כל מדינות אשכנז עד שהוא כתב: "והנני גוזר בתוקף גזרתנו שמיום שיודע כתבי זה... שלא יעשה שום אדם שום שופר שאינו של אייל. עוד וארור האיש אשר יעשה אפילו של תיש... ובכללו התוקע בשופר של תיש היכא דאיכא של אייל".⁵

שלא כבגרמניה, שופר הקודו (סוג של אנטיילופה), אשר בהחלט שונה מזה של האיל, היה השופר המועדף בכמה מקומות בתימן, כעדות הרב יעקב ספיר, שד"ר שנשלח מירושלים בשנת 1856 (תרי"ז) וביקר במשך חמש שנים במצרים, תימן, הודו, אוסטרליה וניו-זילנד. הוא שרד במאורעות אימה רבים ולבסוף חזר לירושלים וכתב יומן-מסע הכולל תיאור אותנטי של חיי היהודים בתימן. ואלה דבריו:

עשיתי פה (מוכ"א) ראש השנה (תר"כ [1859]) בבית השוחט והבודק מורי סאלם... גם כי היה עמדי מן המוכן שופר של איל, ותקעתי בו חובת היום, ניסיתי לתקוע גם בשופר שלהם, וכן הוא בכל ארץ התימן, באין להם שופרות של איל, או כי לא ידעו לעשותו, הם תוקעים בשופר של יעל, ארכו כשתי אמות ומפולתל כאשר הוא בראש היעל, וקולו גדול ומרעיד מיתרי הלב.⁶

השימוש בשופר מקרן הקודו נמשך בתימן. לאחר כמה עשורים מצאנו מעורבות של עוד שד"ר בשאלת השופר, ושנים רבות לאחר מכן תיאר רבי יוסף קאפח את ההלכה, המעשה ותפקידו של סבו במחלוקת זו, וזה לשונו:⁷

שופר שתוקעים בו הוא כמובן של איל, לפי ההלכה. אך לא כל יהודי-תימן תקעו בשופר-של-איל. בכפרים רבים היו תוקעים בשופר-של-יעל. גם בעיר צנעא עצמה היו שתקעו בשופר של איל, והיו שתקעו בשופר גדול ארוך ופתלתול. עוררים רבים יצאו נגד שופר זה, ולעומתם היו שתענו שהוא של איל, טענה שאינה מתקבלת על הדעת כלל. אך יש שהודו שאינו של איל, אלא שהמנהג לתקוע בשופרות אלו מוחזק בידי יהודי-תימן מימים קדומים מאד וכפי עיקר הדין, שכל השופרות כשרים; סבי מהר"י קאפח ז"ל התנגד בחריפות לשופר זה וטען שהוא קרן של תאו, שהוא ממשפחת הבקר ופסול מן הדין.

בשנת תרמ"ז (1887) יצא לתימן ר' יחזקאל שאול-רופא, שד"ר מן טבריה, שהעביר שאלה בענין זה לחכמי טבריה ולקח עימו שופר אחד להראות להם. תשובתם היתה 'אודות מין שופר שהביא עימו השד"ר כמהר"ר יחזקאל... הנה מין השופר כזה שיהיה מהכבשים לא נמצא כלל ועיקר במחוזותינו, גם מימינו לא שמענו כזה. הנה כי כן על מעכ"ת לחקור דבר אודותיו ושלום', חתומים: יוסף דוד אבולעאפאי, יצחק אברהם בקיריה, שלמה רחמים אבולעאפאי.⁸

השימוש בשופר שאינו מאיל בכמה קהילות גרר תגובות חריפות של פוסקים. אף שהשולחן ערוך מתיר שופרות אלו, מודה גם הוא שהם אינם המועדפים. לשיטת הרמב"ם, שופרות אלו פסולים אפילו בדיעבד, אולם שיטה זו נחשבה דעת יחיד. ערוך השולחן מראה שאין זו דעת יחיד ומסיים את דיונו בעניין זה (אורח חיים תקפ"ו, ג):

אע"פ שהראב"ד והרא"ש והר"ן והטור פסקו שלא כדבריו (הרמב"ם) כמו שיתבאר, מכל מקום כיון דרש"י ותוס' וסמ"ג והגהמ"י והיריאים פסקו כהרמב"ם דאין שופר כשר רק של איל וכפף, פשיטא שיש לנו לחוש לדבריהם, ובפרט באיסור תורה שלא להכשיר שום מין שופר אחר וכן נהגו כל ישראל.

ארי צבי זיבוטפסקי
התוכנית למדעי המוח

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע

⁵ מכתב של הרב ליפמן מולהוזן (נפטר ב-1459) שנכתב ב-1421 והודפס שנית ב"הלבנון" 35, כ"ו באלול תרכ"ט, על ידי אברהם ברלינער.

⁶ הרב יעקב ספיר, אבן ספיר, תש"ן, עמ' 165.

⁷ למידע נוסף על השימוש בקרן הקודו ראה א' גימאני, "שופר ותקיעות במסורת בני תימן", בתוך: **מחקרים בלשון העברית ובמדעי היהדות** בעריכת אהרון בן דוד ויצחק גלוסקא, ירושלים תשס"א, עמ' 23 – 35; Ari Z. Zivotofsky, Yemenite Shofar: Ideal for the mitzvah? *The Journal of Halacha and Contemporary Society*, 53 (Pesach 5767/spring 2007), pp. 106-124

⁸ הרב יוסף קאפח, **הליכות תימן**, מכון בן צבי, ירושלים 1987, עמ' 11-12.